

פירושו לתורה (פאה"ד עמ' קסט). זהו מראה מקום מעניין, אולם לנוכח השפעתו הנרחבת של הרמב"ם על החזון איש, הדעה נותנת שהוא שאב גם רעיון זה מ'מורה הנבוכים', שבו היה מצוי היטב ושבנו משמשת תפיסה זו רעיון בולט ושיטתי, ולא מפירוש נעלם למחצה של אבן עזרא.

לשון הראב"ע, פירוש המודפס יחד עם המקראות הגדולות, ובהחלט 'אינו נעלם למחצה': 'כי שיקול הדעת הוא היסוד, כי לא ניתנה התורה לאשר אין דעה לו, והמלאך בין אדם ובין אלוקיו הוא שכלו', ואי אפשר שלא לראות בו את המקור לדברי החזו"א. לא אוכל להרחיב כאן בכל המשמעות לגישה זו, והרחבתי בה בספרי מסורת התורה שבעל פה בפרק השני. כן לא הוקדשה לדעתי תשומת לב מספיקה לויכוחו עם רבי אלחנן ווסרמן, על מהות הסמכות של החכמים, חלוקת התקופות בהלכה, משמעות ההתגלות המתמדת של התורה מסיני עד תום אלפיים שנה, היינו סוף תקופת התנאים, המחלוקות ויכולת ההכרעה המחודשת נגד דעות קדמונים, מקומו של השכל בהכרעות הלכתיות, ודרכי לימוד מגוונים לפי אופי הלומד ('כל נשמה קבלה חלקה בתורה'). ועל כך בהרחבה במאמרי על חלוקת התקופות בהלכה (ועכשיו בספר הנ"ל, פרק עשירי, המאמר צוין אצל בראון, אבל כאמור לא יוחסה לו החשיבות המתאימה לדעותיו של החזו"א).

* * *

המחבר עסק בניתוח פסקי החזו"א הידועים שעוררו פולמוס רב, ותיאר אותם ואת הדיונים בהם, אך התעלמות ממקורות ומחקרים מן השנים האחרונות, מנעו ממנו להגיע לבירורים ולפתרונות ששופכים אור על הפולמוסים הללו, לגופם ולהתנהלותם. גם לגבי גוף יצירתו של החזון איש אין לנו סקירה ביבליוגרפית מדוקדקת, לסדר הופעת כרכי הספר בראשונה (לפי סדר המסכתות), וכיצד נערכו מחדש ונקבעו בסדר שונה (לפי חלקי השו"ע וסדרי המשנה). לא נבחנה השאלה האם רק הסדר שונה או שנעשתה גם עריכה פנימית בנוסח, בתוכן ובסגנון. וראה להלן בהמשך דוגמה כיצד הוצאו דברי החזו"א ממשמעותם הראשונית, בציטוט מקוטע, ואף מקרה שהחזו"א עצמו

מציין שהלשון שנדפסה אינה לשונו שלו. בעיה נוספת שנראית קשורה למתודה הלא-פילולוגית והלא-טכסטואלית היא שימוש בכלים שניים ושלישיים, ובספרי סיפורים ומעשיות במקום עיון וחקר גופי המקורות שמצויים לפנינו.

כך פרשת האות צ בכתבת סת"ם, פרשת השיעורים, פרשת השבת והחגים ביפן, פרשת השור המיוחד (זאבו), ועוד.

נעיר כאן במיוחד בפרשת כתיבת הצ' ובעניין השיעורים, בתוכן הדברים ובמה שנתחדש בהם ולא נזכרו בספר.

הויכוח של החזון איש עם הרא"ל פרידמן, בפרשת האות צ', לא תוארה דיה. שורש עמדתו של החז"א, הבעיה עם הזוהר והסיפור על הגר"א, ובמיוחד פירושו התמוה בספר ברוך שאמר, שהתגלה לאחרונה כמבוסס על נתונים מזויפים של סופר ממניסק שניהל מאבק אנטי-חסידי, בעניין זה. טיבו של מחקר ותפקיד החוקר אינם סיכום ועמדה של שופט החורץ דין בין מתדיינים, אלא החדירה לתוך תוכם של העניינים, לגלות ולחשוף את שורשיהם ולהבין את עמדות הצדדים. חבל שדברים שכבר נחשפו במאמר שנתפרסם לפני יותר מעשרים וחמש שנים, ובשנים האחרונות, אינם ידועים למחבר, ראה מאמרי על ספר תורה שכתב רבנו נסים לעצמו, עלי ספר, יב, תשמ"ו, ועדיין ממשיכים להופיע גילויים בפרשה זו ראה להלן.

פרשה זו מרתקת ומאלפת מאוד ומסתעפת לכמה וכמה ענפים עיוניים בעמדתו של החז"א. מזה דורות ידועות שתי צורות כתב שמשתמשים בהם כמעט בכל ישראל (פרט לעדה התימנית ועוד), בכתבת סת"ם, היינו כתיבת ספרי-תורה, תפילין ומזוזות, האחת מכונה 'כתב בית יוסף' על שם הצורות שמופיעות בספרו ההלכתי הגדול והמכריע בית יוסף של מרן רבי יוסף קארו. בסוג זה משתמשים דווקא בני אשכנז, ומקור הצורות בבית יוסף הוא מספרי ברוך שאמר (קובץ של שלושה חיבורים של חכמים אשכנזים מתקופת הראשונים (מהמאה ה-13). הסוג השני מכונה 'כתב האר"י', ומיוחס לאר"י שנהג בו או שהנהיג אותו, ובו נוהגים הספרדים והאשכנזים-החסידיים. לאמתו של דבר כתב זה ידוע ונהוג הרבה לפני כן בספרד וגם באשכנז (!). צורה זו האחרונה, הועלתה לראשונה בדפוס (!) בספר הלכה אשכנזי, הספר מור וקציעה לרבי יעקב עמדין, במאה הי"ח.

בהצעת הרקע אצל מחברנו כמה תמיהות וכמה החמצות. הוא כותב:

לגבי מסורת הכתיבה הספרדית ישנן אמנם עדויות על כך שהיא הועלתה על הכתב על ידי אישים בני המאות הארבע עשרה והחמש עשרה אולם חיבוריהם של אלה אם אכן היו קיימים (?), אבדו ככל הנראה בשל תלאות הגירוש, ובסופו של דבר לא הועלתה מסורת זו על הכתב עד למאה השמונה עשרה על ידי ר' יעקב אמדן והחיד"א.

בהערה הוא מציין כי 'באחד מכתבי היד של מחזור ויטרי מובאות צורות האותיות במסורת הספרדית'. אין זה מדויק. הצורות הללו מופיעות במהדורה המודפסת של הספר מחזור ויטרי, המיוחס לר' שמחה משפירא תלמיד רש"י.¹¹

הקושי הוא שאם אמנם הצורה הספרדית מתועדת במחזור ויטרי וע"י ר' שם טוב אבן גאון מהמאה הי"ד [מה פשר הטלת הספק 'אם אכן היו קיימים' והלא הם קיימים לעינינו! ? ויש להוסיף שככל הנראה כך בכל ספרי התורה הספרדים, עד כמה שידוע עליהם. על ספר התורה המיוחס לרבנו נסים גירונדי מהמאה הי"ד ראה להלן. אולי זו פליטת קולמוס וכוונתו שזו לא הועלתה בדפוס עד היעב"ץ והחיד"א.

בהמשך הוא כותב:

אחדים מהם [רוב הפוסקים הספרדים] טוענים שהמסורת הספרדית מהימנה יותר, ולגבי הצד"י מתבססים מקצתם על הציטוט מהזהר (ראה להלן). האשכנזים, לעומת זאת, פקפקו בצד"י הספרדים, העובדה שאות זו נכתבה בניגוד לפשט

11 הם מצויות בכ"י לונדון שממנו נדפס הספר [אמנם נזכר שם שכה"י הוא משנת 1208, אך זו טעות לפי שהתאריך הוא של כ"י אוקספורד, שממנו נדפסו שם רק הדפים הראשונים בספר שהיו חסרים בכ"י לונדון], שנכתב כנ' במאה ה-13. כנ' שהמחבר השתמש בספרו של הרב פרידמן שהביא צילום עמ' זה ממחזור ויטרי, ובו כתוב כי הוא מכתב יד של מחזור ויטרי. מה המצב בשאר כתבי היד עדיין לא נחקר ולא תואר, גם לא במהדורה החדשה החלקית של מחזור ויטרי משנת 2004, כפי שמוסר לי המהדיר הרב גולדשמידט, כנראה שהציורים הללו אינם נמצאים בשאר כתבי היד של מחזור ויטרי, ומקורם מוטל בספק.

הוראת חז"ל הביאה לכך שרבנים אשכנזים רבים לא ראו בה מסורת חליפית ולגיטימית אלא טעות.

אף כאן קושי רב במצג זה. היכן מצא פוסקים אשכנזים שפקפקו בכתובה זו, לפני החזו"א, פרט לסופר ממינסק ועוד שמועה אחת לא ברורה בתוכנה, בשם הגר"א, והיכן מצא את 'פשט הוראת חז"ל', והלוא הוא יודע כפי שציין להלן שאין כל הוראה כזו בתלמוד ולא בפוסקים הקדומים. לכל הקטע המצוטט כאן לא צוינו כל מקורות או אסמכתות (בניגוד למה שכתב בעצמו להלן שם שרוב הפוסקים האשכנזים הכשירו את הכתיבה הספרדית, ושם ציין מקורות רבים).

בעיה הלכתית זו היא מקרה-מבחן חשוב מאוד לדיון בנושא שאין בו סוגיה תלמודית ולא דיונים בראשונים, ועל אף אי-הנחת מ'חיפוש' במקום עיון, אין מנוס אלא לברר עניין זה מתוך תפישה היסטורית וחקר קדמוניות. משום כך הויכוח על הנוסח בזוהר, בשלבים הראשונים של הויכוח, מאלף ביותר, כי בו התברר שהעיון חייב לסגת מפני דברים המתבררים ב'חיפוש' ובבירור היסטורי, ובנקודה זו, כמובן, הודה החזו"א בשתיקה ולא הזכירה עוד. חבל שזה הוחמץ לגמרי בדיון.

בימיו הראשונים של החזו"א בבני ברק נודע כי הוא פוסל סת"ם שנכתבו בכתב האר"י (החליף בביתו את המזוזות, וכן הורה לשואלים). סיפר לי ידידי הטוב, ת"ח גדול וחוקר גדול, הרד"צ רוטשטיין ע"ה, שאביו והוא היו מקורבים לחזו"א, כי לקראת הבר מצוה שלו הביאו אביו לחזו"א. החזו"א בקש לתת לנער פרשיות לתפילין כמתנת בר-מצוה. אמר לו הילד-הנער: "חבל, הלוא בין כך לא אשתמש בהם" [הם היו כמובן ממשפחה חסידית]!

עיקר הסתמכותו של החזו"א לפסילה זו, היא מאחר וצורת אותיות זו לא הובאה בספר ההלכה, בית יוסף, שם הובאו רק צורות האותיות הנהוגות אצל האשכנזים, על פי הספר 'ברוך שאמר', של כמה פוסקים אשכנזים מתקופת הראשונים.¹² מכאן אף הסיק שמבחינה עקרונית אין בזה נוסח ספרד או מנהג ספרד שונה בכתיבת האותיות, ואין

12 אכן, פלא הוא מדוע לא הביא מהר"י קארו גם את צורת האותיות הספרדית, וכבר תמהו על כך חכמים וניסו לתרץ בהסברים שונים.

אפוא מסורת של כתב ספרדי להלכה, ואינו אלא מנהג משובש שבא ע"י הטעיה בזוהר ובכתבי האר"י ע"י השבתאים. מטענה זו נסוג החזו"א לגמרי בהמשך הויכוח.

עוד הסתמך על שמועות, שייחסו לגר"א מוילנא פסילת פרשיות תפילין שנכתבו, לפי פירוש בעלי השמועות, בכתב האר"י; שטענו שגירסת הגר"א בזוהר שונה מאשר לפנינו; שכן הוא בנוסח דפוס ישן [או 'דפוסים ישנים' כנוסח הראשון של המזייף ממינסק]; וכן שאמר 'דגמירא לי בדא [מקובל אצלי בזה] טעות בכתבים על ידי תלמידי הצבי שבור, שהעתיקו בתוך כתבי האריז"ל'. נמצא שהנוסח שלפנינו הוא זיוף שבתאי בתוך כתבי האר"י ובזוהר. וראה להלן.

הרב אריה לייב פרידמן, ניהל ויכוח ארוך עם החזו"א בעניין, ובניגוד להתבטאויות החזו"א נגד ויכוחים, שלא האמין שיש בכוח ויכוח לשנות דעתו של אדם, שדעותיו המוקדמות מושרשות בו משכבר, אף על פי כן היה הויכוח הזה ארוך מכל ויכוח שידוע לנו. שמונה פעמים החליפו מכתבים בעניין זה, עוד שניים בענין קוצו של יו"ד¹³ ועוד שניים בעניין כתיבה שלא כסדר. דבריו ודברי החזו"א נכללו בספר קטן בשם 'צדקת הצדיק', שהוציא לאור הרב א"ל פרידמן, בשנת תשט"ו בערך (החזו"א נזכר בו בכרכת המתים, ומצד שני בשו"ת יביע אומר שהופיע בשנת תשט"ז כבר נזכר ספר זה כ'נדפס מחדש').

במרכז הויכוח עמדה גם השאלה האומנם יש הוכחה מספר הזוהר כיצד כותבים צ'. כתוב בזוהר (הקדמה, ב ע"ב): 'צד"י ... נון איהי אתיא יו"ד ... ורכיב עלה ואתאחד בהדה ... ובגין כך אנפוי דיו"ד מהדר לאחורא כגוונא דא ולא אתהדרו אנפין באנפין כגוונא דא מסתכל לעילא כגוונא דא אסתכלת לתתא כגוונא דא [צד"י ... נון היא, באה יו"ד ... ורוכב עליה נצתאחד עמה ... ובשל כך פני היו"ד חוזרים לאחור, כך, ולא חוזרים פנים בפנים כך, מסתכל למעלה, כך,

13 עניינו בקוץ השמאלי התחתון של היו"ד השנוי במחלוקת אשכנזים-ספרדים. ואין לזה קשר עם בעיית היו"ד ההפוכה של הצ', שם אין הדיון בקוץ אלא בעמידת היו"ד הזו, ישרה או הפוכה. על כן הדברים בספר בעמ' 450 מטעים וצריכים תיקון.

מסתכלת למטה, כך]. בקריאה פשוטה, משמע מהמלה 'לאחורא', שהצד"י מורכבת מ'נ' ו'י', ושפני היו"ד חוזרים לאחור, ואינם פונים פנים לפנים כלפי חלק ה'נ' שבצדי, היינו אחור כנגד אחור ולא פנים מול פנים. כנגד זו טוענת השמועה שהגר"א גרס 'לאסתחרא', כלומר מסובבת, ואין ראייה אפוא לצורת הצדי. ושכן נמצא בספר ישן (כך לפי רא"ח שמאלעוויצער הסופר ממינסק, שכעת התגלה, ובכתב היד של ספרו היה תחילה: דפוסים ישנים!).

לאחרונה התברר, שלא זו בלבד שהסיפור מפוקפק, ולא זו בלבד שבכתבי הגר"א עצמו מובא הזוהר בגרסה שלפנינו, ולא זו בלבד שאין בשום דפוס של זוהר ולא בכתבי יד נוסח כזה המוצע,¹⁴ אלא שידידיו של הסופר הנ"ל מלאות בזיופים, וקרוב לוודאי שהיו להם חלק רב והשפעה על דעתו של החזו"א, הן בדברי הס' ברוך שאמר, והן בשמועותיו! פרדוקס אירוני, שההאשמות בזיוף בזוהר ובכתבי האר"י נתהפכו, ודווקא הלוחמים נגד החסידים, והסופר ממינסק, הם שזייפו בצורה גסה את ס' ברוך שאמר, את ס' מקנה אברהם וכו' גם את השמועה על הגר"א ונוסח הזוהר, כפי שגילה הרב ד' י' גרינפלד, יו"ר ועד משמרת סת"ם בניו-יורק (בכתבי העת אור ישראל (תשס"ח) ובית אהרן וישראל (תשע"ב), וראה בספרי החדש מסורת התורה שבעל פה, נספחים).

לפני כששה ועשרים שנה, כאשר נתגלה מחדש ספר התורה שכתבתו יוחסה לרבנו נסים גרונדי מברצלונה (נפטר בערך ה'קל"ז/1377), פרסמתי מאמר מקיף אודותיו ב'עלי ספר', חוברת י"ב.¹⁵ בין היתר נדונה שם פרשת האות צ' הספרדית, פסק החזו"א בדבר, והסתמכותו של הרב אריה לייב פרידמן, שניהל ויכוח ארוך עם החזו"א בעניין, על הספר הזה. חבל שהמחבר לא ראה את המאמר, וממילא החמיץ כמה דברים, וכן פרטים נוספים מעניינים שהתפרסמו באחרונה.

14 וראה קביעתו של פרופ' יהודה ליבס, צדקת הצדיק: יחס הגאון מוילנא וחוגו כלפי השבתאות, קבלה, 9, תשס"ג, עמ' 225-306, ליד הע' 806.

15 ועיין עוד ש"ז הבלין, מדרש האות צ' והשפעתו על צורת כתיבתה, אות לעולם, הוצאת משרד החינוך ומכללת אמונה, תשס"ח, עמ' 35-43.

בראון הסתפק ברמז קלוש לעניין זה והפנה לדברים סתומים בספר על הרב אשלג, בעוד הדברים מופלאים ומתועדים בפרוטרוט. וכך כתב בראון: 'על פי עדות מאוחרת, המקובל ר' יהודה לייב אשלג, בעל ה'סולם', שגר קרוב מאוד לחזון איש, הוא שהוכיח לו את קדמותה של הצד"י הקבלית-חסידית מתוך דפוס ישן של ספר הזוהר'. עדות זו אינה אומרת כמעט דבר, מה היא קדמות ומה הוא דפוס ישן, ומה הייתה הבעיה. הסיפור הזה מאלף ביותר למהלך הדיון הזה. במאמרי הנ"ל הבאתי את עדותו של הרב שמואל הלפרין, רבה הראשון של שכונת זיכרון מאיר ואחיו של הרב יעקב הלפרין, מספרו של בנו, ר' יוסף, וכך סופר (הרב גרינפלד, באופן בלתי תלוי) אף הוא לא ראה את מאמרי הנ"ל מספר את הסיפור הזה עצמו, כפי ששמעו מר' יוסף הלפרין במנצ'סטר):

כשבאתי לבקר את אבי מורי זצ"ל הרב ר' שמואל היילפרין, הרב הראשון בזכרון מאיר לפני כמה שנים, אמר לי שאחיו ר' יעקב היילפרין מייסדו של זכרון מאיר בא לביתו ואמר לו שבקש מהסופר לכתוב לו תפלין מחדש (התפלין שלו היו בירושה מאביו הוא זקני ר' יוסף היילפרין ז"ל ונמצאים אצלי היום והכתוב בתכלית היופי). בתשובתו לשאלת אבי מדוע ומה נתחדש, אמר מפני שבעל החזון איש זצ"ל אמר, [ש]מפני שהצדיק נכתב ביוד הפוכה המה פסולין. אמר לו אבי תן אותם לי ואני אניחם. וכן עשה.

ועל שאלת אבי מבעל החזון איש טעם הדבר השיב לו מפני שהגר"א אמר שאות צדיק כזה נתחדש על-ידי כת שבתי צבי ימ"ש. אמר לו אבי הלא צורת הצדיק כזה נמצא בספר הזוהר. השיב גם שם בס' הזוהר הכניסו הם את הצדיק הזה. הלך אבי והביא לו את ס' הזוהר הנדפס בשנת שי"ח בעיר קרימונה, וזה לערך מאה שנה לפני השבתי צבי ימ"ש. השיב, זה צורת האות מלפני בריאת העולם. אמר לו אבי שיש לו ספר עם פירוש הגר"א על מאמרי הזוהר וגם על מאמר זה נמצא שם פירוש, אבל הגר"א לא כתב שם פירוש זה.

וכשהייתי עוד הפעם בזכרון מאיר אחר פטירת אבי ז"ל אמר לי דודי ר' יעקב הנ"ל, שאחד הבעלי בתים (אני שכחתי שמו)

אמר לו שהיתה לו שאלה על פרשה אחת מן התפלין שלו שמצא בה נקב ובדעתו לילך לשאול את החזון איש, וחשב בלבו שבין כך ובין כך יפסול החזון"א את התפלין מפני הצדיק שנכתבה עם ירד הפוכה, ואמר בלבו, החזון"א מרא דאתרא שלי ואם יפסול אקנה תפלין חדשים. וכשבא לחזון"א אמר לו הנקב אינו פוסל מפני שיש גויל מקיף, ואודות הצדיק, מפני שראה שהחתם סופר כותב שלמד צורת האותיות והצדיק עם יו"ד הפוכה, יש לסמוך עליו.¹⁶

16 מסתבר שהיה זה לאחר שהר"ש ווזנר, רבה של שכונת זכרון מאיר, הראה לחזון"א את דברי החתם סופר, כפי שהוא מספר בשו"ת הלוי, ח"ו סימן ז: 'הי' לי ענין בזה עם מרן החזון איש זי"ע כאשר נז"נ אתי בעל פה, וכאשר עלה בדעתי לפסול כזה אמרתי לו מדברי הח"ס זי"ע, ואמר שלא ידע מזה, ובקשני שאראה לו בפנים, והראתי לו, ומה הי' דעתו אח"כ איני יודע בברור. והזכיר זאת גם שם ח"י סימן קעז). בראון מביא (עמ' 460) בשם הרב י"י וייס, רב העדה החרדית בירושלים, בשו"ת מנחת יצחק, כי החזון איש חזר בו מפסקו הנחרץ לפסול את הצ' הפוכה, ומעיר: אך לכך לא מצאנו ראיה ממקור אחר. והנה מלבד עדותו של הר"ש הלפרין, ידועות גם עדותם של הרב י' וועלץ, שהיה ראב"ד בודפשט, בספרו, ודבריו הם המובאים בספר מנחת יצחק הנ"ל, ועליהם מסתמך הר"ע יוסף במקומות אחדים, ראה יביע אומר ח"ב יו"ד סימן כ אות יב ועוד, ושל ידידי הרד"צ הילמן ע"ה (שמעתי מפיו), שהחזון"א עצמו אמר לו בסגנון שהשתמע ממנו שחזר בו. מאחר שהרב ווזנר לא ציין מתי התקיימה שיחתו עם החזון"א, ומאחר שהחזון איש מציין לדברי החתם סופר באגרתו לרא"ל פרידמן (כנ' בשנים תש"ט-תש"י, צדקת הצדיק עמ' פא), הכרח לומר שהשיחה התקיימה עוד לפני הויכוח עם ראל"פ. והנה אף על פי ששלושה או חזין בחתם סופר שהם הראוהו לחזון"א, וחלקם מעידים על חזרה, מזהיר גיסו הרב קנייבסקי הסטייפלער, שאין להאמין לשמועות בשם החזון"א (קריינא דאגרתא, ב, תש"נ עמ' שנ: התשכ"ו. ...ובדבר מה ששמע ממגיד בעלטה שהחזון"א זצללה"ה חזר בו בענין הצדיקים הפוכים אל ישמע להם שכך דרכם של כמה בלתי אחראים להגיד בשם מרן זצללה"ה מה שהם "רוצים". בהרבה פוסקים מבואר שהצדי צורתו יוד מימין וסתמא כפירושא יוד נורמלי כמו שהוא והעושה יוד הפוכה הוא ספק קרקפתא דלמ"ת ח"ו, ומאחר שצורת הב"י כשרה לכל הדעות מי יכנס לספק דאורייתא בזמן שהמצוה יכולה להעשות בהכשר בלא ערעור. אמנם מי שהוא ספרדי או הספרדים האשכנזים שאבותיו נוהגים

אכן, טענה זו של זיוף או שינוי הגרסה בזוהר אינה נמצאת בספר החזון איש בדיון בדין זה, וברור שהחזון איש חזר בו מטענה זו. עכשיו מתברר שהטענה כנראה מוצאה מזיופי הסופר ממינסק. וראה להלן. מאחר שהחזון איש אינו מסכים שיש מסורת ספרדית קדומה והצורה הזו של הצ' נשתרבה במאוחר, ורבבות ישראל נוהגים כך, שוב אין בידו לומר דבר נגד זה, אלא 'לנו לכפוף ראשינו ולא להרהר על זה', אבל נדרש הסבר כיצד אירע דבר כזה, והלוא לדעתו אין זה מנהג ספרד ולא מנהג קדום, והוא מתלבט אם לייחסו לארז"ל, או בהשפעתו. והנה הסברו של החזון איש לכך, נראה כהסבר על פי תורת ההתפתחות. וכך כתב במכתבו (צדקת הצדיק עמ' עז):

... ובצדי"ק נשתבשו הסופרים והפכו את היו"ד מפני שנוח להם הכתיבה בהפיכת היוד ונמשכו אחריהם עוד סופרים הגונים שחשבו שכן נהגו, ואין כאן שום ראייה לא מדפוס ולא מכ"י. ואין זה נוסח ספרד ולא בשינוי הארצות, רק נשתרבה שיבוש. ואין לדיין אלא מה שענינו רואות, אף שהוא נגד רבותינו האחרונים ז"ל. ואילו היו מעידים שזה נוסח ספרד היתה חובתנו לקבלה, אבל אחרי שיש לנו עדות ממרן הב"י שלא כתב כן אין זה נוסח ספרד. ואמנם אם רבבות ישראל עושים כן לנו לכפוף ראשנו ולא להרהר על זה אבל אל לנו לנטות ממנהג אבותינו אנו.

החזון איש החזיק בתוקף רב בסברתו הנשענת על הב"י שהביא רק את הנוסח האשכנזי, שאין מסורת אחרת כלל, ואף אינו משאיר אפשרות להוכיח אחרת משום כתב יד או דפוס, שכל אלה אין בכוחם להעיד על מסורת, אלא מייצגים 'תקלה' ו'שיבוש' של סופרים. ועד כדי כך האמין בכך עד שהתבטא כנגד הרב פרידמן בביטויים קשים, שהרב פרידמן צינזרם כשהעתיק את מכתב החזון איש בספרו.

האגרת הזו נדפסה בצדקת הצדיק (עמ' פא):

ראיתי שבא להכחיש את הידוע דשינוי כתיבת הצ' נעשה ע"פ קבלת האר"י זצוק"ל וכמ"ש הח"ס סי' רס"ו וכמסופר בשם

מעולם ב"ד הפוכה א"א לחייב להם לשנות מאחר ונוהג עפ"י קבלת אבותיו ועכ"פ לא יתלו בשם החזון איש דברים אשר לא כן).

הגר"א [אף אם לא נקבל את סוף הסיפור] וכמו שמקובל בידינו מאבותינו. והרהיב בנפשו להעיד { {עדות שקר} } כי צ' הפוך הוא נוסח ספרד בזמן הרי"ף והרמב"ם וכל רבותינו הראשונים ז"ל. והנה הוציא לעז על רבנו שמשון ב"ש ז"ל שהעז פניו נגד כל הראשונים ואמר שכל רבותנו הקדושים הספרדים אינם מניחים תפלין, ושינה כת[נ]בתם בארץ אחת וכתב דידו נטוי' לבער את המכשול מן הכרם... 'הנשמע { {חוצפת שקר} } ((דבר)) כזה להעליב אחד מן הראשונים... והראו לי ספר [כתוב לחיים] וכתוב שם דהגר"א הגיה בזוהר, וכן קלא דלא פסיק דהגר"א חלק על זה... =

המילים המודגשות הושמטו בגירסת האגרת שנדפסה! ועוד, במקור בכתב יד, כתוב: 'והראו לי ספר [שכחתי שמו] וכתוב שם...', ואח"כ תוקן ונכתב ע"י החזו"א מעל השורה, כנגד הסוגריים: כתוב לחיים (בדפוס מחקו 'שכחתי שמו' והכניסו המלים 'כתוב לחיים' בתוך סוגריים מרובעים).

מסתבר שהחזו"א הסתמך על העתקת דברי הספר ברוך שאמר בספר זה כתוב לחיים, ובו, כפי שהוכיח הרב גרינפלד (כנ"ל), זיף מחברו הסופר ממינסק, ושתל בתוך דברי הספר ברוך שאמר צורה של האות הצ' ההפוכה, כאילו נגדה כותב המחבר את דבריו החריפים. לפי הדברים והתיאור שבגוף הברוך שאמר אין כל קשר בין האות שהברוך שאמר פוסלה ובין הצ' ההפוכה הספרדית, וכפי שתמהו רבים (כגון הרמ"מ משי זהב, מהדיר מהדורה מדעית של הספר ברוך שאמר ועוד).

לאחרונה (בכתב העת התורני בית אהרן וישראל) הוכיח עוד הרב גרינפלד כי אותו סופר ממינסק, העתיק בתוך ספרו בכתב ידו קטעים מתוך הספר מקנה אברהם שנדפס בונציה רפ"ג, בזיופים שיתאימו לדעותיו!

* * *

פרשת הויכוח על השיעורים. היה בירושלים גאון ושמו הרב אברהם חיים נאה, שהתמחה בענייני שיעורים ופרסם בשנת תש"ג ספר 'שיעורי תורה', ובו קבע לפי שיטתו שהיתה מקובלת בירושלים

מימים ימימה, וכנראה בכל א"י, את השיעורים לכל מצוות התורה. כנגדו חבר החזון איש את 'קונטרס השיעורים' שלו, שנכלל בתוך החזון איש לאר"ח.¹⁷ יחד עם זה גם כתב החזון איש מכתב מפורט לרא"ח נאה, ובו הציג את שתי הדעות, שהן לכאורה שקולות, ושלבו אומר להכריע כשיטה המחמירה יותר שנודעה כשיטת הפוסקים הגדולים, בעל הנודע ביהודה, ועוד. אגרת זו, עם הערות רבות עליה של הגרא"ח נדפסה בתוך ההקדמה לספר 'שיעור מקוה'.¹⁸ מעניין להעיר, כי שני הצדדים מייצגים את הנושא המכונה 'דקדוק המצוות', מושג המיוחס לפעולתו של החזון איש בדורו, לאור העזובה וההזנחה בקרב המון העם ('דלת העם') בזה כמעט בכל שטחי החיים. וראה הדיון בעמ' 150. חשוב לציין כי עוד בטרם פעולתו של החזון איש החוג היחיד כמעט שעסק בתחום זה – דקדוק המצוות היה חסידי חב"ד. שגם הקפידו על כלים ומכשירים וגם על הנהגות בהתאם, דומני שישנם דקדוקים שונים במצוות תפילין ומצוות ציצית שעד היום נהוגים בחב"ד, יותר משאר החברה החרדית. רא"ח נאה נמנה על חסידי חב"ד, ואף שיך למשפחת צאצאי הרב בעל התניא.¹⁹ יש שהעלו סברה שמחלוקת זו מהווה סיבה להתנגדות העזה ולזלזול הרב בקרב חסידי חב"ד לחזון איש, בצד הסברה שהמחלוקת על המקוה היא שגרמה, אבל ידוע לי בכירור, שלאמתו של דבר חסידי חב"ד עצמם, ואף ה'ידענים' שבהם, אינם יודעים מדוע הם מקיימים מצוות שנאה זו. בספרנו לא טיפל המחבר כלל בפרשת היחסים בין החזון איש וחב"ד.

17 ולא כפי שכתוב בעמ' 85 שהחזון איש כתב את תגובתו לספר שיעורי ציון של הרא"ח נאה. הספר הזה יצא מאוחר יותר והוא מחובר לספר שיעור מקוה, תשי"א, והוא תגובה לקונטרסו של הגר"י קנייבסקי ה'סטייפלער', שיעורין דאורייתא.

18 חבל שלא ידע המחבר על כך, והיה צריך להשתמש רק בציטוטים מקוטעים ממנה בקובץ אגרות, ראה עמ' 435.

19 זוכרני אותו רוקד על ספסל ומקלו בידו, בחגיגת י"ט בכסליו, בבית כנסת חב"ד במאה שערים בירושלים (הקאפוסטי), יחד עם הד"ר אהרונוב הידוע.

כמו כן חסר בפרשה זו העדכון של השנים האחרונות, לאור תגליתו החשובה מאוד של הפרופ' א"י גרינפילד מהמחלקה לפיסיקה באוניברסיטת בר אילן.

לפני שלושים שנה (תשמ"ב/1982) העלה פרופ' גרינפילד הצעה חדשה ומפתיעה שיש בה לפתור את הסתירה, וליישב את ההתאמה בין שיטות המדידה. לדבריו יש למדוד את האגודל בעוביו, היינו כשהוא מונח על השטח על צידו, ולא ברוחבו (וממילא אין חשיבות לדיון כמה חזק יש ללחוץ עליו בעת המדידה),²⁰ התוצאה מתאימה לשיטה המקטינה את האגודלים וממילא את הטפח, האמה וכיו"ב. במאמרי הנ"ל על ספר התורה שכתב רבנו נסים גרונדי, ציינתי גם הוכחה מגודלו של ספר התורה הזה, כראיה לשיטת רא"ח נאה. הוכחה ישירה למידות אורך (האגודל, הטפח והאמה),²¹ המעידה על

20 רא"י גרינפילד, מידה כנגד מידה, מוריה, יא (גל' ז-ח תמוז תשמ"ב) עמ' נט-פד; והשיגו עליו ר"ק כהנא, שם (גל' יא-יב חשוון תשמ"ג) עמ' סז-עד; ר"י מנת, שם (שם) עמ' עה-פ. וכן הרי"י קנייבסקי, שם, יב, חוברות א-ד. ובקונטרס מיוחד, הוספות לשיעורין של תורה, בני ברק תשמ"ג. אמנם יש לומר שההשגות אינן מחלישות את שיטתו של רא"י. ג. רא"י חזר והשיב על כך (במוריה כבר סירבו לפרסם את תגובתו) במאמרו: 'התאמת האגודל ליתר אמות המידות', תחומין, ה, תשמ"ה, עמ' 379-401, 'ההתאמה בין מידות חז"ל למידות יוניות-איטלקיות', המעין, כח, ד, תשמ"ח, עמ' 62-73, 'הקשר בין שיעורי כזית וכביצה', תחומין, יד, תשנ"ד, עמ' 396-411, 'משקל השקל לפדיון הבן', תחומין, ז (תשנ"ז), עמ' 399-414, 'גישה מדעית לקביעת שיעורי תורה – אמה', בד"ד, 1, תשנ"ה, עמ' 1-96, 'האמנם התקטן נפח הביצה במשך אלפי השנים מזמן מתן תורה', בד"ד, 16, תשס"ה, עמ' 91-94. ועיין עוד הרב הדר יהודה מרגולין, 'בירור שיטת החזון איש בשיעור כזית', מוריה, יט, חוברות ג-ד, והרב משה פטרובר, 'שיעור כזית אכילת מצה – ביאור שיטת החזון איש', מוריה יט, חוברות ז-ט. סיכום מקיף לכל ענייני המידות והמשקלות תוך בירור הערכים במדינות שונות ולאורך כל התקופות וחילופיהן ומתוך השוואה ליחידות המטריות הנהוגות בימינו, בספרו של ר"ג וייס, מידות ומשקלות של תורה, ירושלים תשמ"ה. בחיבורים הנ"ל סוכמו גם כל הניסיונות להוכיח את המידות וההשוואות מממצאים ריאליים שונים שנתגלו ונודעו בימינו, ועדיין אין מהם הכרעה ברורה.

21 עיין קונטרס השיעורים, חזו"א או"ח סי' לט אות ד ואות ח, שאין להוכיח באופן בטוח ממידות שנמסרו במשקל למידות שנמסרו באורך או בנפח,

קביעת הלכה למעשה בקיום בפועל של אחד מגדולי הפוסקים הראשונים, רבנו נסים גרונדי.²² לצערנו הרב, הוכח לאחרונה כי ייחוס כתיבתו של ספר תורה זה לרבנו נסים אינו נכון,²³ עם זאת בלא ספק ספר זה עתיק וחשוב מאוד, וכפי שצוין שהוא עשוי בצורה מדויקת ומופלאה, הקרויה 'ארכו כהיקפו'.

מן העניין לציין עוד כי אחד מעיקרי הדיון בשאלות אלו הוא פירוש דברי הרמב"ם לענייננו כאן:

רוחב הגודל האמור בכל השיעורין האלו ובשאר שיעורי תורה כולה הוא האצבע הבינוני; וכבר דקדקנו בשיעורו ומצאנוהו רחב שבע שעורות בינוניות זו בצד זו בדוחק, והן כאורך שתי שעורות בריוח, וכל טפח האמור בכל מקום הוא ארבע אצבעות מזו וכל אמה ששה טפחים.²⁴

ושהשוואות שבפוסקים אינן אלא כסימן למקומן ושעתן, ויש לחשוש לשינויים 'בחילוף צבא הטבעיים'. וכנגד זה: 'ומיהו אילו הייתה ידועה לנו שיעור חלה מהרמב"ם במידה הייתה קביעות הרמב"ם לכל ישראל'.

22 במיוחד שהחזו"א טען שבכל הראיות שהובאו אין ראיות למידות אורך.
23 במיוחד כתוצאה של בדיקת פחמן 14 שנערכה במעבדה לזיהוי ולתיארוך ע"פ פחמן 14 שבמכון וייצמן, וראה על כך בנספחים לספרי החדש מסורת התורה שבעל פה.

24 אף בזה מצאו גדולי האחרונים אי-התאמה בין המידה היוצאת מרוחב שבע שעורות בינוניות זו בצד זו בדוחק לבין המידה היוצאת מאורך שתי שעורות ברווח, שכן לפי מדידותיהם אורך שתי שעורות שווה לרוחב שש שעורות בלבד, ועל כן פירשו את דברי הרמב"ם במדידת רוחב שבע שעורות כשהן על צדן, ותעלה המידה הזו לכדי 2 ס"מ. ראה על כך בשיעור מקוה, לעיל הע' 154, עמ' מז-מח, עח-פו, צח-קה, קיד-קטז. בעניין זה יש להעיר הערה ביבליוגרפית שיש לה תוצאות הלכתיות וחשובה לבירור ההלכתי גופו. לעניין שיטת אדמו"ר הגרש"ז מלאדי בשו"ע שלו, חלק יו"ד סי' קצ סק"ג, העיד אחיו הגרי"ל בס' שארית יהודה, וילנא תר"א, יו"ד סי' יא, ששמע ממנו שחזר בו, ואחרי שמדד בעצמו את האגודלים והשעורות מצא כי אין האגודל מחזיק אלא שש שעורות, ועל כן פירש בדברי הרמב"ם שמדבר בשבע שעורות על צדן, וכן נמסר בשו"ת צמח צדק, וילנא תרל"ד, סי' קב, בשם הגרי"ל. בקונטרס השיעורים, חזון איש, או"ח סי' לט אות יא כתב על זה:

...בזמן שהגרש"ז עצמו קבע בספרו כהמרוכין, ולא כתב הדבר בספר שחזר בו וגם לא פרסם חזרתו, וגם לא יתכן (כצ"ל), וכך העתיק רא"ח נאה, ראה להלן.

ברור שבניתוח הויכוח הזה חשוב היה לדון בכל ההתפתחויות הללו בדיון הזה.

* * *

לקראת סוף הפרק הראשון בשער הרביעי 'פרשנות הטכסט ההלכתי, בכלל הדיון ביחסו של החזו"א ללימוד האקדמי והמדעי ולענייני נוסחאות וכתבי יד, כותב בראון בעמ' 393:

גם התנגדותו להדפסת כתבי יד של הראשונים נראית תמוהה לאור העובדה שהוא עצמו מתרץ מבוכות של גדולי המפרשים בכך שספרי ראשונים כאלו ואחרים לא עמדו לפנייהם, ואילו אנו, שזכינו בהתגלותם, יכולים להבין עתה את העניין לאשורו. פער זה בין הצהרותיו העקרוניות התקיפות לבין דרכו בפועל אינו מוסתר אפילו על ידי מחברי פאר הדור (שם, עמ' פז-צב), וגם אצלם לא ניתן לו הסבר של ממש.

כמקור ובסיס לתמיהה זו, הוא מציין לחזו"א על חו"מ, סימן טו (כמובא אצל זיין, אישים ושיטות, עמ' 327). דא עקא, שהמקרה הזה 'שהוא עצמו מתרץ', אינו נכון, משום שהתירוצ הזה הוא דעתו של ר' שמעון שקופ, ואדרבה החזו"א טרח טרחה רבה כדי לסלק ולבטל את התירוצ הזה שיש בו מסקנה הלכתית הנעשית לדוגמה מובהקת המלמדת על טעות העתקה שגרמה לשיטות שגויות של גדולי הפוסקים בהלכה. עתה כשנתברר הדבר, יש לבטל את הכרעותיהם של הרמ"א, הש"ך הגר"א ועוד. חבל שלא נתן בראון את דעתו לכך שהערתו על דוגמה זו במאמרי שפורסם לפני כארבעים שנה. ראה כמה עמודים לעיל, עמ' 390 הע' 252, שם סיכם נכון את הפולמוס של החזו"א עם ר"ש שקופ. ואולי מה ששם דייק שהחזו"א לא שלל

בחזו"א, או"ח מהדורת בני ברק תשי"ז, בטעות דפוס: וגם יתכן) שכל ימיו התיר את הכתמים האסורים והתיר את הפרצות האסורות אבל קרוב הדבר... ועל זה כתב הרא"ח נאה, שיעור מקוה, לעיל הע' 154, עמ' פב, שידוע כי הרבה כתבים שלו בהלכה נעלמו מאתנו. והנה יש להעיר כי הגרש"ז מלאדי לא פרסם כלל בחייו גם את דעתו הראשונה, וממילא אין מקום לשאלה מדוע לא פרסם את חזרתו, שהרי ספר השולחן ערוך שלו לחלק יו"ד לא נדפס בחייו (נפטר תקע"ג) והופיע לראשונה בקאפוסט [סארילקוב] תקפ"ו.

את ההגהה עצמה ולא הגיב עליה אלא שדן רק במסקנות, הפך בינתיים ל'הוא עצמו מתרץ מבוכות...?! ברור שאת ההגהה עצמה אין בר דעת יכול לסתור, ובלא ספק נשמטה שורה בהעתקת הטור את הקטע מספרו של הרמ"ה, וכפשוטו, הטעות הזו הופכת את המסקנה ההלכתית, שנפסקה בעקבות הטעות בשו"ע ובנושאי כליו. אפשר רק להציל את המסקנה ההלכתית עצמה ממקום אחר, וזאת עשה החזו"א.

ויכוח זה חשוב מאוד כדי לבחון את העמדות בתחום זה. על חשיבותו אפשר לעמוד על כך שהחזו"א ראה צורך לפרסם דיון זה כמאמר בכתב העת התורני 'כנסת ישראל' שערך והו"ל אחיו ר' משה בוילנא. הכותרת הרגועה של המאמר, והיא גם כותרת סימן טו בחזו"א לחו"מ, שהוא הוא אותו מאמר: 'בהא דהטור חו"מ סימן ר"פ'. נתאר להלן סכימה של הדבר בלא לצלול לגוף הסוגיה המסובכת שבנדון.

ר' יעקב בספר הטורים, חו"מ סי' ר"פ, הביא פסק של הרמ"ה, רבי מאיר הלוי ב"ר טודרוס אבולעפיה מטוליטולה. בפסק זה יש קושי פנימי חמור, שמרן בבית יוסף התקשה לתרצו, ועל כן לא הביאו להלכה בשו"ע. הרמ"א, רבי משה איסרליש, תירץ את הקושי בעזרת אוקימתא, היינו שמדובר אך ורק בסיטואציה מסוימת, והסכימו לכך גדולי הפוסקים: הש"ך, הגר"א ועוד. והנה כאשר נדפס לראשונה ספרו של הרמ"ה, יד רמ"ה למסכת בבא בתרא, התברר שבהעתקת הקטע בטור, פשוט נשמטה שורה. בקטע המקורי אין כל קושי, ואדרבה מתברר שדעתו אינה כמו שתירץ הרמ"א וכמו שפסק. כתב על כך בפרוטרוט רבי שמעון שקופ בספרו שערי יושר, ואף הוסיף בסערת נפש, כיצד אפשר לערער ולבטל הלכה שנפסקה ע"י גדולי הפוסקים, בשל הגילוי העובדתי המצער הזה שאירע, אך מה אפשר לעשות, הלוא האמת תורה דרכה, ואי אפשר לסטות מהאמת.

יש להניח שאף את החזו"א הטריד המקרה הזה מאוד מאוד. על אף שלכאורה התורה ים גדול הוא, ולאור גלגולי המסורת, בעל פה, ואחר כך בכתבי יד ואחר כך בדפוסים השונים, היינו עלולים להיתקל במקרים רבים ממין זה. הפלא הגדול, שנראה לי, אם כי לא חקרתיו בפרוטרוט, שמעטים עד מאוד מקרים נקיים ללא עירוב שיקולים

שונים ומגוונים, שבהם אפשר יהיה להוכיח בצורה חד משמעית השתלשלות כזו של טעות שגוררת מסקנה מוטעית (דוגמאות אחדות אך לא חדות עד כדי כך, יש במאמרו של חנוך אלבק במזכרת, ספר הזיכרון לכבוד הרי"א הלוי הרצוג). את העובדה עצמה לא ניתן לערער, היא מוכחת לגמרי, ואין כל רבותא או ראיה שהחזון"א משלים עם הגהות ואף על פי שעשויות לשנות את ההלכה, אבל טרח החזון"א ומצא כי אפשר בעזרת ניתוח מורכב ומפותל, להראות כי אכן זו הייתה באמת דעתו של הרמ"ה שנשתבשה במובאה בטור, אך אליבא דאמת, הלכה זו – חלוקים עליה בעלי התוספות, וממילא אף אם הרמ"א פירש את דברי הרמ"ה בדרך של אוקימתא, שאינה נכונה, אבל עצם הפסק של הרמ"א אמיתי, משום שהוא תואם לדעת התוספות, לפי המסקנה שהגיע אליה החזון"א.

באנציקלופדיה התלמודית העמידו את החזון איש כחולק על פסק השו"ע שהוא על פי המהרי"ק, ולפסק השו"ע הסכימו גם הרדב"ז, המהר"ם אלשיך, הש"ך והחת"ס. אבל לאמיתו של דבר, שגו ולא פירשו שם היטב את דברי החזון"א. וכך כתוב בערך הלכה כבתראי (ט, טור שמד):

...'הולכים אחר הפוסקים האחרונים כשהם חולקים על הראשונים, במקום שדברי הראשונים כתובים על ספר, והם מפורסמים; אבל במקום שנמצאו דברים ותשובות לקדמונים שלא נדפסו אין צריך לפסוק כאחרונים, שאפשר שאם ידעו דברי הראשונים היו חוזרים בהם'.

ובהערה 29 שם ציינו כמקורות את דעת המהרי"ק, השו"ע, הרדב"ז, מהר"ם אלשיך, הש"ך, ואף ציינו לדברי הגמרא (בבא בתרא קע"ב) 'אי שמייע ליה האי ברייתא הוה הדר'. ועוד ציינו לחתם סופר שהעיר מירושלמי מגילה פ"א סוף ה"ד אילו ידע רבי הברייתא וכו'. כנגד כל אלה ציינו את: 'ועי' חזון"א ערלה סי' יז ס"ק א'²⁵ שאין הדין משתנה מחמת כת"י חדשים שמדפיסים עכשיו להכריע במחלוקת'.

25 במהדורות החדשות העבירו סימן זה לכלאים סימן א ס"ק א.

לדעת כותב הערך או העורך, נמצא שדעת החזון איש היא שיש להכריע כמאחרים גם במקום שנתגלו קדמונים שדעתם שונה, וגם אם האחרונים לא ראו את הקדמונים הללו שנתגלו רק על ידי כתבי יד חדשים, משום שאין הדין משתנה מחמת כתבי יד חדשים. ויש לשאול מדוע אין הדין משתנה, והלא לדעת כל הפוסקים שצוינו לעיל אם אמנם אין פגם בכתב היד מבחינת זיהויו ומבחינת יחוסו לחכם קדמון שראוי לפסוק על פיו, יש לפסוק כקדמון הזה ולא כמאחרים שנתקבלה דעתם לפני שנתגלו הקדמונים!

לאמתו של דבר דברי החזון"א שם אינם שייכים כלל לעניין שאלת הכרעה בין קדמונים ומאחרים, ובזה אכן יש לומר שגם דעת החזון"א אינה שונה מדעת השו"ע והפוסקים כנ"ל. החזון"א שם דן בעניין העמדה למניין, היינו הכרעה על פי מספרם של הפוסקים לכאן או לכאן, ועל זה אמר שאין הדין משתנה מחמת כת"י חדשים לשנות את המניין, מטעם שכתב שם שהלא יש חכמים רבים שדעתם לא הגיעה אלינו ואי אפשר לערוך מנין הגון, וגם משום שאולי יתגלו עוד כתבי יד ויהפך העניין לחוכא לשנות כל יום את הדין. המסקנה היא לגבי המניין, אך לא לעניין כוח פסקי ראשונים שנודעו לנו מכתבי יד חדשים.

וזה לשון הגאון בעל חזון איש שם:

ובימים אחרונים שספרים מיוחדים של רבותינו לקחו חלק העיקרי של מסירת התורה לדורות הנוכחות, כמו רי"ף רא"ש רמב"ם רמב"ן רשב"א ריטב"א ר"ן מגיד משנה מרדכי פירוש רש"י ותוספות, הם היו הרבנים המובהקים של הדורות, ומלבד שאין כאן כח רוב בעצם גם אין הרוב ידוע,²⁶ כי הרבה חכמים

26 בספר ארחות איש, ירושלים תשמ"ט [מאת אחד הרבנים ממשפחת החזון"א] עמ' רכה העתיקו קטע זה והשמיטו את המלים: 'ומלבד שאין כאן כח רוב בעצם גם אין הרוב', ונמצא שחיברו את המלה 'ידוע' להמשך, ובמקום: 'אין הרוב ידוע', יצא משפט: 'ידוע כי הרבה חכמים...! ותמהני מדוע נוהגים המוציאים לאור את ספרי החזון"א זצ"ל לערוך אותם כרצונם?! מה בקשו להשיג בהשמטת מלים אלו, האם לא להסיט את הסברה משלילת דרך השימוש ברוב ומיעוט בלבד והכרעה באופן מספרי, הן מפני שלדעתו אין בכך רוב

היו שלא באו דבריהם על הספר, והרבה שספריהם לא הגיעו לידינו [ולכן אין הדין משתנה כאשר מדפיסים כתבי יד חדשים ונהפך המיעוט לרוב], ובכל זאת למיעוט הלבבות, להכריע בסברא, נוטלים לפעמים גם כח רוב המספרי לנטיה לצד זה, אבל ראוי יותר להתחשב עם הפוסקים שתורתם הגיעה לידינו בכל מקצועות התורה.

עניין מיוחד מצאו הפוסקים לפסוק ככתראי²⁷ כי מסתמא ראו האחרונים דברי הראשונים. כפי שהורונו רבותינו אין לנו לעזוב את שימוש השכלי ועלינו ליסד את משקל הגדול על היקש השכלי שהוא המלאך בין היוצר והיצור.

הפירוש הזה, בדברי החזו"א, לומר שאינו שולל עקרונית השתמשות בנוסחאות, בכתבי יד ובכתבי ראשונים שנתגלו, אלא מסיבות של טקטיקה הלכתית, שדורשת יציבות ואי אפשר להתלות במה שעשוי להתגלות מדי יום, נתמך ברורות, גם במכתבו המודפס בספר אז נדברו:²⁸

אין לנו לחזור ולמנות את כל האוסרין והמתירין, שהרי אין אנו יודעין את כל החכמים האוסרין והמתירין, ומחר ידפיסו עוד

בעצם והן מפני שהוא דבר בלתי ידוע, ולהבליט יותר את השלילה הגמורה של 'כתבי יד חדשים' רק מפני שהם חדשים?!

חבל כי בספר שלפנינו לא נחקר עניין זה, של ארגון ספרי החזו"א מחדש ושינויים שנעשו, ומה מידת השינויים, והאם לא אירעו תקלות בדרך. גם המפתחות המצורפות לכרכי החזו"א אינם מספקים את המידע הנחוץ לידיעת תהליכי העריכה. דרך משל בס' בני ציון, ח"ב בהקדמה הוא מציין כי דברי החזו"א כנגדו הם בערלה סימן טז, אך בעריכה המצויה כעת אין כלל סימן טז בהלכות ערלה. כמו כן הקטע המצוטט כאן למעלה, היה בערלה סימן יז ועכשיו הוא בכלאים א. עיקרי הדברים בעניין הנוסחאות כבר הובאו במאמרי על היחס לשאלות נוסח בדברי חז"ל, בספר בית הועד. תשס"ג.

²⁷ כוונתו לנפסק בשו"ע חו"מ סימן כה, ובפוסקים הרבים שהסכימו לכך ראה לעיל. ליד הע' 25.

²⁸ מאת הר"ב זילבר, והועתק ג"כ בספר ארחות איש, ירושלים תשמ"ט, עמוד רכה, (בשם א"נ, וללא זיהוי הספר).

כת"י וישתנה הדבר, וכבר עמד על זה התומים שרבותינו שרוב תורתם אנו לומדים מפיהם עליהם אנו סומכין. הסיפור על ויכוחו עם הרב דוד שפירא מירושלים, כאן (עמ' 387), נשען רק על סיפורים בספר פאר הדור בעניין זה, והוא חסר. הסיפור בשלמותו הוא, שהחזון איש כתב בספרו באריכות ובחריפות נגד הרב דוד שפירא בלא לרמוז למי כוונתו ('תלתא מקובלות באו לעקור'... חזו"א, או"ח, הלכות ראש השנה, סימן קלט, ושם סימן קמ). כתוצאה מתקרית, המציא אחיינו של החזו"א, הרב שמריה גריינימן, שהיה בן ביתו, את הדברים לרב שפירא, והוא הגיב עליהם בספרו שו"ת בני ציון ח"א סימן נ. המחבר עצמו הרב שפירא, הציג את מכתב ההתנצלות של החזו"א בשלמות (ואף תצלום ממנו), בתוך הקדמתו לח"ב של ספרו שו"ת בני ציון (וכן בח"ג), ושם במכתב כותב החזו"א עצמו לרב שפירא כי לא התכוון כלל לשלוח אליו את המכתב ולא שנמלך שלא לשלחו, כנאמר ע"י בראון], אלא שכן אחותו שלא ידע על כך ושהמכתב היה בידו שלחו לרב שפירא, ללא ידיעתו של החזו"א והוא מצטער על כך.

את הדיון ב'מקורות הסמכות ההלכתית', מסכם בראון, עמ' 418: דומה שניתן כעת לסכם את יחסו של החזו"א למקורות הסמכות ההלכתית. בהנחה שהמקרא אינו מקור סמכות של ממש, השאלה היא בעצם מהי הדרך להורות הלכה מבין דבריהם של חכמי ההלכה לדורותיהם, לרבות חכמי הדור הזה (ובהע' 55: החזון איש התבטא ברוח זו בכמה מקומות (פרידמן, צדקת הצדיק עמ' קמא, חזו"א על כתובות עז, ה). עם זאת הרב נריה גוטל ניתח את התכתבותם המאלפת של החזון איש והרב כשר, וממנה עולה שהחזון איש היה מוכן להורות הלכה מתוך המקרא אף כנגד דברי חז"ל! (גוטל, פשט). מסתבר שהדבר נבע מכך שמקורות חז"ל לא היו לפניו, כפי שהעיד על עצמו שם, ולחלופין, לא מדובר בשיטה אלא בחריג).

הניסוח הזה, לכל הפחות, אינו נכון. וגרר אחריו טעות של ממש. אין ספק שהמקרא, בעיני החזון איש ובעיני כל אחד מחכמי ישראל, הוא אכן סמכות הלכתית של ממש, והוא הבסיס למערכת ההלכתית